

La història del casino "Unión Liberal" en tres actes (1864-1949)

Alfred Bernabeu Sanchis

Cronista de la Ciutat d'Ontinyent

Dedicat al iaio Alfredo Bernabeu Prats, soci del casino Republicà i del Círculo Industrial. In memoriam

Introducció

El "Círculo Industrial Agrícola" ha exercit en el transcurs dels últims cent cinquanta anys un paper rellevant a la nostra ciutat. Podem afirmar, sense cap mena de dubtes, que la història del Círculo corre paral·lela a la d'Ontinyent. La narració de tres successos protagonitzats per la veterana institució permetrà conèixer aspectes importants i, concretament, la seua relació amb les autoritats locals i la realitat política del moment. Des d'aquest prisma, hem investigat la base documental custodiada en l'arxiu municipal relativa a l'antic Casino Liberal i algunes de les notícies aparegudes en premsa relatives a aquest.

Les primeres referències històriques ens les ofereix l'erudit Antonio Llorca Tortosa. Indicava que l'any 1864 coexistien el casino *El Porvenir* -promotor de les primeres festes de Moros i Cristians en 1860- i el *Círculo de la Unión Liberal*. Afegia que, per a major realç de la processó del Divendres Sant i del Pas de la Soledat -patrocinat per l'Ajuntament-, el consistori havia cursat sengles invitacions a les entitats esmentades perquè hi participaren.

La societat huitcentista i de mitjan segle XX -especialment, les classes altes i mitjanes- solien reunir-se entorn de les tertúlies de café. A Ontinyent, segons ens compta el doctor Marino Herráez en "La topografia medica de Ontinyent de 1916" existien dues entitats recreatiu-polítiques: el cercle legitimista (de

tendència carlista) i la *Unión Liberal*, que aglutinava a conservadors i liberals. Dos partits que van monopolitzar -per torns- el govern de la nació en el període de la Restauració 1874-1923. Les diferències ideològiques entre ells

eren mínimes, mentre que els liberals defensaven el dret de sufragi universal (dels homes, naturalment), els conservadors restringien el vot a les classes més riques. Tots dos eren partidaris de la monarquia alfonsina.

Tertúlia en l'entrada del Casino. En la fotografia s'aprecia com els socis estan asseguts en els típics "panerots" o butaques de vimen

Un succés ens mostra aquesta relació d'interessos mutus. Amb motiu de la mort de Manuel Irazo Benedito, diputat conservador en les corts espanyoles pel districte electoral d'Albaida-Ontinyent, el president del *Círculo Liberal*, el registrador de la propietat Salvador Tormo Lorda va convidar la corporació municipal a assistir als funerals en sufragi de l'ànima de l'insigne polític que se celebrarien en Santa Maria el 21 de juliol de 1921.

Ontinyent també comptava amb associacions que disposaven de llocs de reunió on compartir tertúlies entorn d'una taula com els col·lectius obrers *El Azadón* i *El Católico*, i *La Lira musical*, que tenia la seu fins a 1920 en el lloc que ocupa l'actual edifici de Festers i era propietat de Rafael Úbeda Puigmoltó. En la plaça d'Alfons XIII o Major, en el pis superior del Porxet, a principis del segle XX s'emplaçava la Societat de Festers del santíssim Crist de l'Agonia.

Sense cap dubte, el sector masculí de la població era aficionat a reunir-se en casinos o en dependències recreatives semblants. En aquell temps era impensable que les dones assistiren a aquests llocs. El doctor Marino Herráez destacava el caràcter sociable dels ontinyentins: *"Cualquier objetivo es bueno en esta ciudad para que surja una agrupación más o menos durable; dijérase, que hasta para tener con quien reñir, hay quien apetece la compañía, tan general es en Ontinyent, el horror al aislamiento"*.

En un informe sol·licitat per l'Ajuntament en 1916 a les associacions locals, s'indicava el nombre de membres pertanyents a la societat musical La Lira (363), al casino de Festers (300), al *Círculo Unión Liberal* (220) i als seus contrincants polítics, el *Círculo* tradicionalista (343 socis), la finalitat declarada dels quals era: *"estrechar los lazos de unión y afecto entre sus socios al objeto de que se identifiquen con los principios*

políticos que tienen por norma la defensa de Dios, la patria y la monarquía tradicional y para propagar dentro de las prerrogativas la ley, estos mismos principios".

1- El plet per l'ocupació de la via pública de la placeta del casino Liberal i la suspensió de les festes morocrístianes (1916)

L'actual trama urbana entre el *Círculo* i Festers és molt diferent de l'existent a principis de segle XX. Fins als anys quaranta existien dues xicotetes placetes enfront de les dues associacions, conegudes popularment com a placeta del Liberal i de Latonda. Entre els dos eixamples, el carrer Mayans era molt estret fins que es va ampliar derrocant les cases.

Per a major solaç dels socis del casino Liberal, el 22 de juny de 1895 el president de l'entitat, l'advocat Enrique Cerdá Marcos, va obtenir permís municipal d'ocupació de via pública per a instal·lar uns pals metàl·lics i uns tendals amb la finalitat d'acollir-se de les inclemències meteorològiques tal com es pot apreciar en la fotografia adjunta. La disputa sobre aquella xicoteta terrassa proveïda de taules i butaques de vímet (anomenats popularment panerots), com narrarem més endavant, va

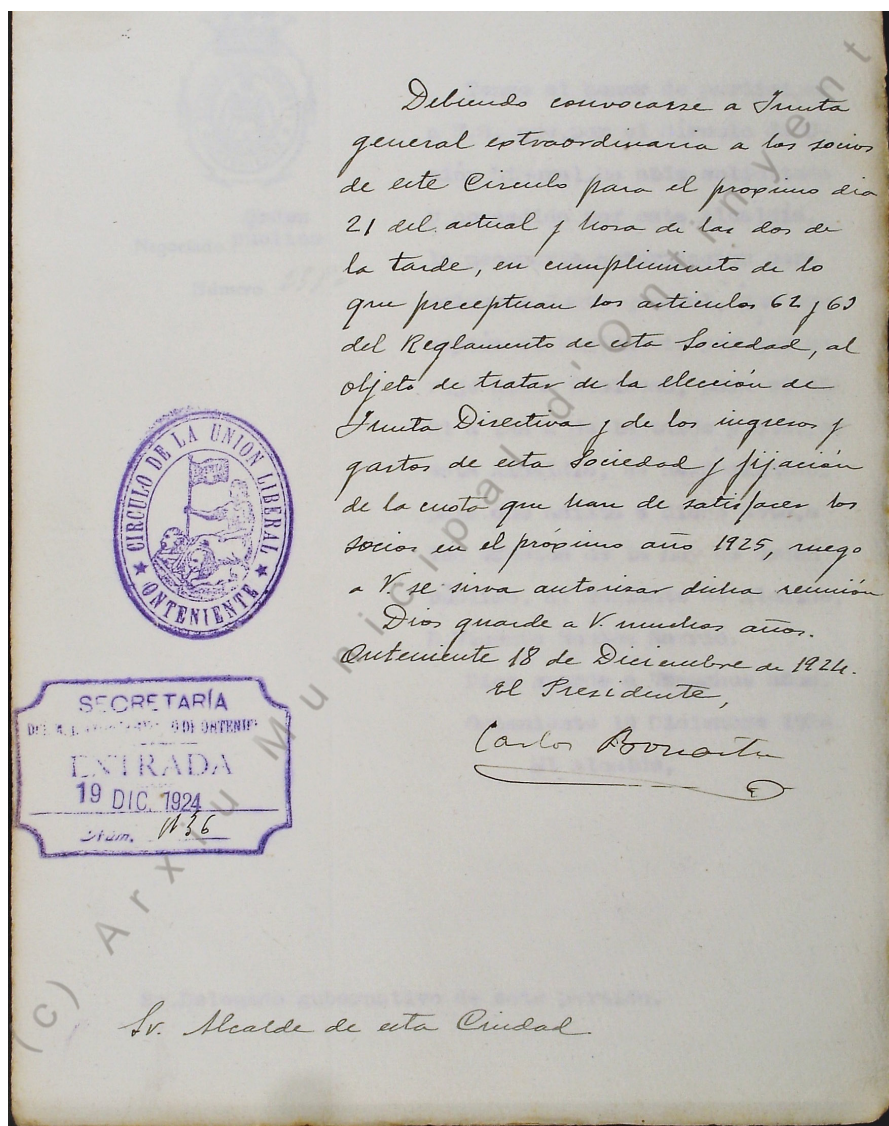
provocar l'agost de 1916 la suspensió de les festes de Moros i Cristians organitzats per la Societat de Festers.

Anem a pams. En sessió capitular celebrada el 20 de març de 1916 es lliga la reial orde del ministeri de la Governació que nomena alcalde al quartinent d'alcalde, l'exliberal José Puig y Puig. Els regidors electes, el republicà Francisco Montés Tormo i José Martínez Doménech van expressar el seu malestar per la manera de designar "digitalment", des de Madrid, a l'alcalde sense tindre en compte la voluntat dels membres del consistori. Aquesta actuació governamental tenia un rerefons polític que responia als interessos del diputat imposat del districte d'Ontinyent-Albaida, el liberal Eduardo Llagarria (1916-1918).

El corresponsal del diari *"El Pueblo"* -i oficial major de l'Ajuntament fins al 8 maig quan va ser destituït per l'alcalde José Puig- ens referim al republicà Roberto Laporta, explicava en un article publicat l'1 de juny de 1916 que liberals i conservadors havien proposat com a diputat de districte a l'insigne polític Manuel Irazo Benedito. Aquest es va retirar per pressions de l'aparell del partit i es va triar en el seu lloc a Eduardo Llagarria.

L'ocupació de la via pública per part dels socis del Casino, malgrat la prohibició municipal, va desencadenar un conflicte i la suspensió de les festes de Moros i Cristians de 1916

El president de Casino sol·licita a l'ajuntament el preceptiu permís per poder celebrar assemblea general de socis

L'alcalde José Puig -protegit del diputat- va participar en l'operació de represàlia contra "los verdaderos liberales que aquí forman legión en el "Círculo Unión Liberal". El partit liberal d'Ontinyent "se había puesto en ridículo por intrusos y majaderos con boina (los carlistas)". Per la seua part els carlistes en un article publicat en el "Diario de Valencia" el 17 de gener de 1914 havien criticat l'actitud dels liberals respecte a la bandera nacional quan es dirigien al seu casino situat al carrer del Príncep (Tomás Valls) des del convent dels franciscans, focus del carlisme d'Ontinyent: "La gente toda, dando gran prueba de cultura, se descubriría respetuosa al paso de la santa enseña de la Patria; un minúsculo grupo de jóvenes artesanos vestidos de seño-

ritos, situados frente al Círculo Unión Liberal, permanecieron con los sombreros calados, ¡Qué liberales, ¡qué patriotas y que... bárbaros!"

Tornant al fil del discurs, afegirem que, unes setmanes més tard de la presa de possessió del nou alcalde, la situació a l'Ajuntament era insostenible, quatre regidors conservadors i liberals -entre ells el primer tinent d'alcalde Antonio Tortosa- van sol·licitar llicència per a abandonar el càrrec durant sis mesos adduint motius personals: "para atender sus múltiples ocupaciones". L'exalcalde, el conservador i fabricant de barrets, Salvador Bueso va sol·licitar "ausentarse de la población a fin de entender al restablecimiento de su salud".

Altres regidors van preferir no assistir als plens pels abusos d'autoritat de l'alcalde que no els cedia l'ús de la paraula.

L'alcalde i els regidors carlistes van aprofitar l'ocasió propícia per a ajustar comptes pendents. La víctima de la confrontació política va ser el casino Unión Liberal, un local on es reunien liberals, conservadors i republicans moderats. En la sessió capitular celebrada el 31 de juliol de 1916, la comissió de policia urbana formada pels regidors carlistes Ricardo Ferrero, José María Moscardó i el nou primer tinent d'alcalde, Anselmo Simó, van presentar un informe en el qual s'indicava que es conservara el domini públic de la placeta del Liberal exempta d'objectes que impediren el pas de carruatges. Aquesta xicoteta parcel·la de terreny havia sigut cedida per a tal fi per la filla de Lluís Mayans. Per unanimitat dels cinc regidors presents (dels catorze que integraven el consistori) i l'alcalde José Puig es va aprovar revertir l'acord municipal adoptat 21 anys abans i ordenar la retirada taules i butaques de la terrassa. Una vegada finalitzat el punt, el quart tinent d'alcalde, el conservador Daniel Gil, que havia preferit no assistir, va entrar en el saló de plens.

Entre les autoritats municipals va començar a condir la preocupació que les festes no se celebrarien amb normalitat. En sessió extraordinària de 4 d'agost, l'alcalde indicava la conveniència que "no se interrumpa la tradicional costumbre, en el corriente año y que tanto renombre da a esta población, y en segundo porque la gran afluencia de forasteros resulta productiva a los fondos municipales, por el mayor rendimiento en los impuestos; ante el temor de que dejen de celebrarse por la pasividad que ha venido notando en la Sociedad de Festeros, organizadora de la fiesta". S'instava el president de l'entitat a celebrar una reunió de la junta directiva a la qual assistira la comissió municipal de festes "para preparar la

reunión general que indefectiblemente tendrá lugar el próximo Domingo a la hora veinte y una en el local del expresado círculo". En cas contrari, l'Ajuntament estava disposat a procedir als deguts preparatius per a organitzar les festes.

L'assemblea general va resultar favorable i es va acordar celebrar "las fiestas cívico-religiosas en los días del 23 al 29 del corriente". L'Ajuntament en sessió ordinària de 7 d'agost va sol·licitar el pertinent permís al governador civil de la província per a poder disparar les armes de foc en els actes festers.

Un succés va canviar l'actitud favorable de Festers per a organitzar les festes morocristianes. L'edició del 15 d'agost de 1916 el "Pueblo" donava compte de l'incident esdevingut que va conduir a la detenció i presó del regidor Daniel Gil per mandat de l'alcalde. José Puig va ordenar el compliment de l'ordenança municipal que prohibia "sentarse a la puerta de casa" i va multar "a unos pacíficos vecinos y obligados a que se retiraran inmediatamente o se les trataría como reincidentes". Una prohibició que només afectava els socis del Círculo. Les protestes per la parcialitat de l'autoritat van arribar a prendre proporcions "de gran motín, con vistas a conflicto de orden público".

Daniel Gil, quart tinent d'alcalde de filiació conservadora, va requerir a un guàrdia municipal perquè en el seu districte s'aplicara a tot el veïnat "sin distingos" el compliment d'aquesta ordenança. L'alcalde va respondre ordenant l'immediat empresonament del regidor. Una persona que era "estimada por sus honradísimos antecedentes, querido y respetado por sus bondades, ídolo en el casino de Festeros por su desprendimiento y noble carácter". Aquesta detenció va motivar que el 22 de setembre d'aquell mateix any el jutjat d'Ontinyent instruïra un sumari "por sedición" a instàncies del procurador de tribunals i

regidor carlista José María Perseguer Galbis: "y remita a este juzgado certificaciones de los juicios celebrados ante el teniente de alcalde D. Daniel Gil Casanova con motivo de las denuncias presentadas por infracción del acuerdo de este ayuntamiento sobre prohibición de ocupación del trozo de la vía pública conocido por plazuela del Liberal".

L'acta municipal de 21 d'agost reflecteix la tensió del moment indicant que la "la Sociedad de Festeros tiene acordado no celebrar las expresadas fiestas cívicas... después de haberlas anunciado profusamente". Aprofitant l'ocasió, el rector de sant Carles, José Miguel Roig, va sol·licitar a l'Ajuntament que per a donar major realç als actes religiosos se li concedira la subvenció per valor de 500 pessetes aprovada a Festers.

La corporació municipal va acordar "la realización de las expresadas fiestas cívicas sustitutivas de las de moros y cristianos" destinant a aquest propòsit la quantitat de 500 pessetes. Aquestes festes es van organitzar de manera conjunta amb el rector de la parròquia Sant Carles. Malgrat els propòsits, segons notícies aparegudes en premsa, el 31 d'agost a "Las Provincias" els visitants van quedar decebutos de les festes, es-

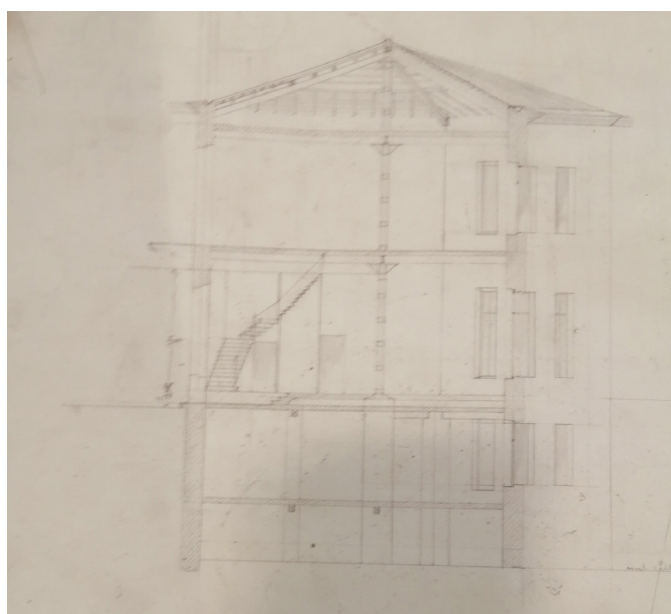
peraven presenciar "la derrota de las filadas moras y su paradójica asistencia a la procesión del Patrono, hemos sido defraudados en nuestros propósitos". En canvi, van observar que "este año, las luchas no han sido entre moros y cristianos, sino civiles entre cristianos".

Els actes organitzats per l'Ajuntament no van atraure els visitants habituals amb la consegüent caiguda d'ingressos en el comerç local. Indicava el corresponsal que en anys anteriors s'havien venut en l'estació de València 300 bitllets d'anada i tornada; en les anòmales festes de 1916, tan sols un centenar. En canvi, els actes religiosos van ser molt concorreguts; a la processó del diumenge van concórrer la pràctica totalitat de socis del casino Liberal acompanyant al Crist de l'Agonia de manera solemne proveïts de flamants brandons.

La carta escrita per alguns veïns publicada en aquest mateix diari el 9 de setembre era demolidora. Assenyalaven que les arbitràries detencions de l'alcalde havien provocat "el estrepitoso fracaso" de les festes cíviques organitzades per l'Ajuntament. Les traques disparades eren més pròpies de de "Villa-Brutanda que de este cultísimo Onteniente; los pasacalles de músicas

Aspecte que ofería les immediacions del Círculo a mitjans dels anys quaranta després de la reforma urbana d'ampliació

Plànols de l'edifici del Casino (1921) dissenyats per l'arquitecte Joaquín Aracil Aznar. (Arxiu Municipal d'Alcoi)

convertidos en medio de protesta espontánea (sic)". La resta d'actes cívics van ser deslluïts amb l'excepció de les sessions cinematogràfiques projectades en la Glorieta a les quals va acudir nombrós públic. Els articulistes defensaven l'actuació de la Societat de Festers "tan injustamente juzgada al considerarla instrumento del *Círculo Unión Liberal* que tuvo que desistir de celebrar los festejos porque -cuando estaba reunida la junta para tratar de organizar los actos- se detuvo a uno de sus principales directores, don Daniel Gil".

En l'article es destacava el caràcter integrador del *Círculo* que reunia des dels mauristes (conservadors) liberals a republicans moderats enfront dels jaumistes (carlistes). El Casino aglutinava als elements més selectes de la societat d'Ontinyent, a tots els que havien obtingut un títol acadèmic, a la immensa majoria d'industrials, comerciants i artesans "que con su inteligencia han conseguido crearse un lugar de distinción social y la consideración de sus conciudadanos..."

Gràcies a la documentació municipal, també sabem que el diumenge de la Pujada del Crist a l'ermita de Santa Anna, el 10 de setembre, el president

de Festers, José Sanz Ferri, va sol·licitar permís a l'Ajuntament per a poder realitzar aquell mateix dia diversos actes. Entre els quals, una cercavila dianera, a les nou una desfilada amb banda de música des de la seu de la Societat fins a l'església de Sant Carles, "acompañados de banderas... para asistir a la solemnidad religiosa" i a les 21 hores en la plaça de l'Ajuntament "con extraordinaria iluminación, elevación de globos y fuegos artificiales" i celebració d'una revetla. L'alcalde va sol·licitar al tinent de la guàrdia civil que disposara "de la fuerza a sus órdenes dé algunos paseos por la población para reprimir cualquier disturbio que pudiera ocurrir".

Però, què va ocórrer finalment amb l'acord municipal que prohibia l'ocupació per part del casino del Liberal de la placeta? Doncs que el president en funcions del *Círculo*, Roberto Latonda Gisbert, va interposar recurs en instàncies superiors. El 13 d'agost de 1917 es va donar lectura a la resolució dictaminada pel governador civil per la qual es revocava la prohibició d'ocupar la terrassa davant del casino. Cobia recurs d'alçada contra l'esmentada sentència davant el ministre de la Governació. Però la corporació presidida per l'alcalde accidental, Antonio Tortosa, el va desestimar.

Els regidors carlistes, ara en minoria, van perdre la votació. Els socis del casino van recuperar l'ús de la terrassa, de nou van emplaçar les seues taules i butaques buscant "la fresca" en les caloroses nits estivals.

2. La reedificació del casino *Unión Liberal* (1921-22)

La topografia mèdica del doctor Marino Herráez (1916) descrivia els edificis públics i privats de la població. Entre ells, els establiments de restauració que denominava "cafés". Respecte al casino afirmava: "El de la *Unión liberal* es sociedad política, integrada por los partidos liberal, conservador y republicano, tienen trescientos socios, que pagan dos y tres pesetas mensuales. El edificio es propiedad de la Sociedad, y está formado por tres casas puestas en comunicación, sin orden ni regularidad". El 30 d'abril de 1921, el president de l'entitat, Salvador Tormo Lorda (futur president de la Societat de Festers, mort en accident automobilístic en 1927 quan tornava amb les noves andes del Crist de l'Agonia) va sol·licitar llicència d'obres aportant un pla. En data de 30 de maig la corporació municipal va concedir: "permiso para prolongar el salón de dicho *Círculo* atravesando la calle Escalinata antes Clot a una altura so-

bre el nivel del piso o vía pública de unos seis metros".

Per què el Casino no va patir obstacles amb l'aprovació del projecte d'obres per part de les autoritats municipals? Recordem l'anterior plet per l'ocupació de la via pública de la placeta del Liberal que va enfrontar l'alcalde José Puig i Puig aliat amb els carlistes. L'alcalde -també carlista- Joaquín Llorens Fernández de Córdoba era contemporitzador i buscava el consens de totes les forces polítiques representades a l'Ajuntament. En l'elecció de l'1 d'abril de 1920 va sumar tots els vots dels regidors, excepte un en blanc. L'abril de 1922 va tornar a ser reelegit alcalde per unanimitat, però va ser deposat pel colp d'estat del capità general de Barcelona, Miguel Primo de Rivera, en sessió extraordinària celebrada l'1 d'octubre de 1923.

Seguint el fil de la història, podem afirmar que les obres de reedificació del Casino Liberal es van iniciar en la primavera de 1921 i van concloure l'agost de 1922. El projecte original presentat es va modificar introduint millores arquitectòniques quan van començar els treballs de construcció. L'arquitecte per a poder emplaçar les quatre columnes d'ornamentació de la façana es va apropiat de la via pública dos metres quaranta centímetres quadrats. Recordem que el solar que constituïa la placeta del Liberal va ser adquirit per l'Ajuntament en 1892 a Josefa Mayans, filla de l'insigne polític *"para que sirviera de apartadero de carruajes"*.

La comissió de policia urbana en el seu informe presentat a la corporació en data de 24 d'agost de 1922 -tres dies després de la flamant inauguració del nou edifici, com posteriorment desenvoluparem- indicava que en 1895 l'Ajuntament havia autoritzat la instal·lació d'una marquesina sostinguda amb quatre columnes de ferro a una distància de la façana de 2,50 metres perquè hi

havia espai suficient per al trànsit de persones i carruatges. També apuntava que aquesta ocupació de la via pública havia sigut ratificada per resolució del governador civil en data de 2 d'agost de 1917 quan el llavors alcalde José Puig havia ordenat la seua retirada. Consolidava l'ocupació de fins a dos metres amb taules i cadires. A més, amb data de 12 d'agost de 1922 se li va permetre pavimentar la placeta sense perjudici de renúncia a la propietat pública *"y sin que la Sociedad de que se trata tenga derecho en ningún caso a pedir indemnización por daños y perjuicios que se le pudieran causar con motivo del tránsito público"*.

Els elogis de l'aleshores Oficina Tècnica sobre la façana, que dignificava aquest espai urbà, eren molt eloqüents: *"el arquitecto, autor del proyecto, ha sabido hermanar con maestría lo severo con lo bello un conjunto armónico, majestuoso, sobrio y elegante"*. Per desgràcia, la consulta de l'expedient original no revela l'autoria del projecte, la identitat de l'arquitecte és anònima. Tampoc es conserva els plans aportats en aquesta construcció.

Quan tot semblava girar-se en contra nostra, acudim a la consulta d'un estimable company d'investigacions, Josep Gandia Calabuig. Ell ens revelava la identitat de l'anònim autor del projecte: Joaquín Aracil Aznar, l'arquitecte municipal d'Alcoi, Gandia i Cocentaina amb un currículum professional impressionant, qui va ser també president del Círculo Industrial de Alcoy entre 1960 i 1962. En efecte, l'Arxiu Municipal d'Alcoi en el portal digital BIVIA -portal del patrimoni monumental d'Alcoi- trobem a disposició pública multitud de documents digitalitzats, entre ells el fons Joaquín Aracil. Hem contactat via telefònica amb uns dels responsables de l'arxiu, Francisco Alentado Femenia i molt amablement ens va remetre amb promptitud els esbossos dels plànols de l'edifici del Casino Liberal.

La consulta electrònica ha permès constatar que aquest arquitecte - ara oblidat pel pas del temps i que ara rescatem per a la memòria col·lectiva- va dissenyar i va desenvolupar altres obres importants a Ontinyent durant un llarg període comprés entre les dècades dels anys vint i seixanta. Entre la variada producció comptem amb dissenys de cases pairals, ampliació de la finca de Don Fernando (1965) i d'instal·lacions industrials com el projecte de la fàbrica d'Aprestos Textiles en l'avinguda de Sant Francesc (1966) i el de la fàbrica de botifarres de José Salvador i CIA (1920) "La botifarrera". També es va ocupar de dissenyar elegants edificis: la casa de l'industrial Sr. Gonzalo Vidal Albalat (1922) situada en la plaça de Sant Domingo, en el centre del sector de llevant on es troba el bar Jauja. Precisament, en un dels seus pisos vivia el comptable de la família Vidal, el nostre avi Alfredo Bernabeu Prats i allí va nàixer el seu fill Alfredo Bernabeu Galbis. Aquell mateix any, 1922, l'il·lustre arquitecte presentava el projecte de la façana del Círculo Unión Liberal.

En l'informe de la comissió de policia urbana recomanava al consistori la cessió gratuïta dels 2 metres i quaranta centímetres quadrats. La corporació va aprovar el dictamen amb l'excepció que aquesta superfície ocupada per la construcció de les columnes fora sufragada al preu de cinquanta pessetes amb destinació a la caixa municipal, *"o sea a razón de 20'81 pesetas metro cuadrado, doble precio a que se cotizan los terrenos para edificar en esta población"*. Perquè el lector es faça una idea del valor pagat, el salari mínim d'un jornaler era de 5 pessetes dia treballat.

Existia una certa expectació entre els veïns de la població per les tres grans obres que en aquells mesos s'executaven a Ontinyent. *"La Paz Cristiana"* en la seua edició de 22 de juliol indicava que la nova caserna de la Guàrdia Civil

ja tenia les cobertes finalitzades, l'avinuda de Torrefiel li faltaven pocs dies per a obrir-la "y el casino liberal cuya fachada de obra monumental llamará la atención de cuantos la contemplen".

La inauguració del casino va ser tot un esdeveniment social. El 26 d'agost de 1922 apareixia la notícia en la revista parroquial de Santa María, dirigida pel reverend Rafael Juan Vidal. En ella es detallava que el dilluns 22 d'agost la junta del "Círculo Unión Liberal" havia encarregat una missa en sufragi dels socis difunts: "Dicha sagrada ceremonia fue complemento de los festejos que se celebraron domingo, solemnizando la inauguración del nuevo y suntuosísimo edificio entre los que descollaron un espléndido banquete para los socios y el reparto de valiosas raciones de carne, pan y otras viandas para los pobres de la ciudad. Hacemos votos para que dicho centro se inspire, en todos sus actos, en la católica historia de Onteniente, tan fiel y sumisa siempre a la Santa Sede y a sus enseñanzas infalibles".

3. De Casino Republicà a Ateneo Libertario; de Ateneo de Falange a Círculo Industrial Agrícola

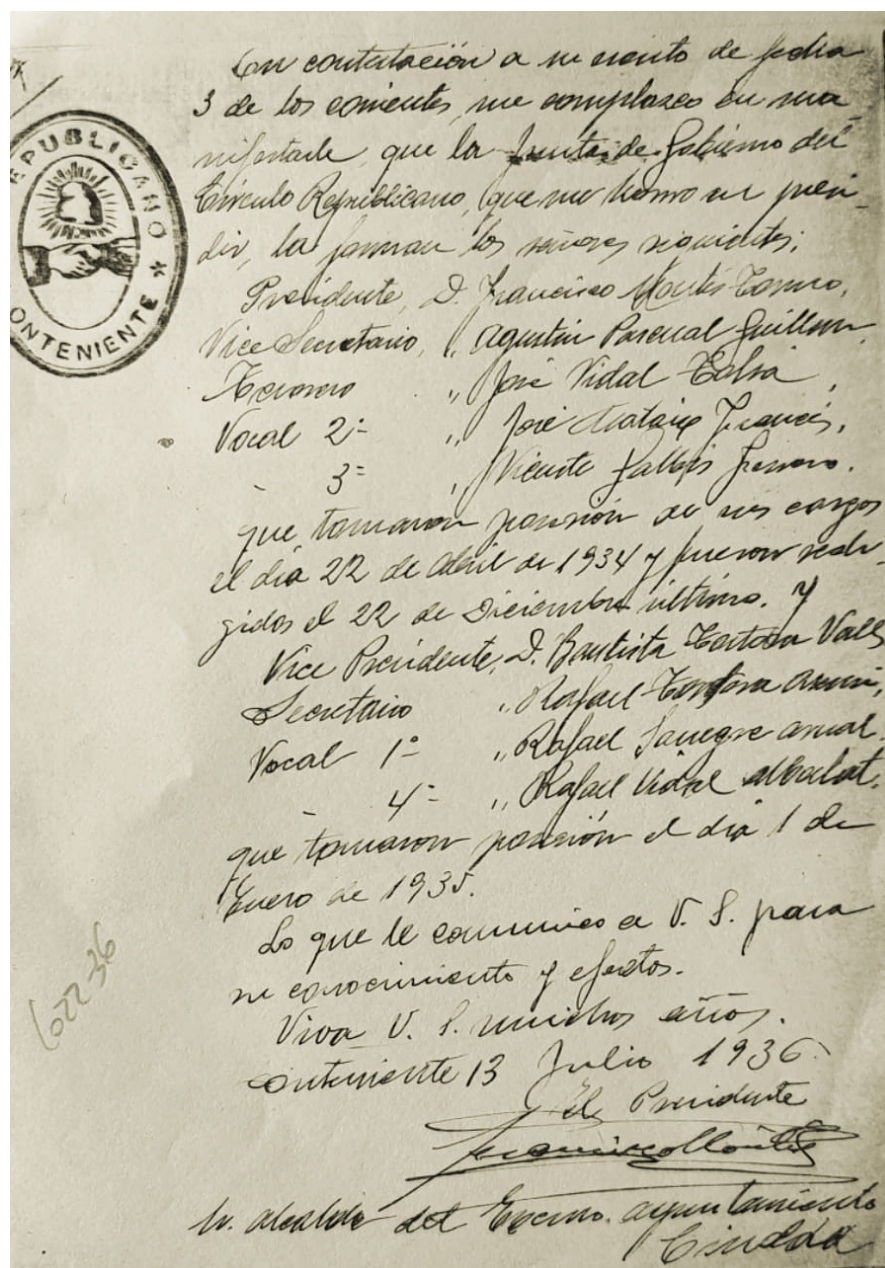
La instauració de la dictadura de Miguel Primo de Rivera va suposar el canvi del nom del "Círculo Unión Liberal" a "Círculo Onteniente". Amb aquesta denominació apareix reflectida en les notícies aparegudes en premsa amb motiu de la celebració de les festes de Moros i Cristians en 1929. L'historiador Josep Gandia Calabuig -a qui agraïm la seua desinteressada col·laboració- ens ha proporcionat dades rellevants sobre l'entitat en el període republicà. L'hemeroteca mostra com mesos abans de l'adveniment de la República durant l'anomenada "dictablanda", el Círculo va recuperar la seua antiga denominació explicant el motiu: "Hace unos días y con grandes letras, quedó fijado en lo alto del edificio del Círculo Unión Liberal el rótulo que lo denomina, quedando así restablecido el primitivo título, que

durante el periodo de la pasada Dictadura y por la imposición de elementos de esta última, se hizo desaparecer bajo el de Círculo Onteniente".

Prompte va mudar el "Círculo Unión Liberal" a "Círculo Republicano" una denominació més d'acord amb el nou règim. De nou, Josep Gandia ens facilita una acta on consten els càrrecs de la directiva del Círculo Republicano el 13 de juliol de 1936, cinc dies abans del començament de la Guerra Civil. En ella trobem personatges republicans de tendència moderada: el president era l'alcalde

Francisco Montés i el vicepresident l'industrial Bautista Tortosa (propietari de la fàbrica tèxtil més important de la població, Tortosa i Delgado). La resta d'integrants també havien sigut socis de l'antic casino Unión Liberal.

La presència en la junta del Cercle d'elements d'ideologia republicana no va impedir que setmanes després del colp d'estat, la CNT-FAI confiscara el local de la societat i que la secció de joves el convertira en Ateneo Libertario. En el saló de l'entitat es va celebrar una assemblea regional anarquista el

El Círculo Republicano comunica a l'Ajuntament la composició de la seua junta directiva (juliol 1936). Gentilesa de Josep Gandia Calabuig

24 d'octubre de 1937. "La Academia de Juventudes Libertarias" i "Mujeres Libres" va organitzar un cicle de conferències el 7 de juliol de 1938 amb títols tan interessants com "L'art de la música" "Fonaments del nostre ensenyament" i un recital de poesia. L'historiador Joan Torró Martínez en un article publicat en la revista *Almaig* en 2002 destacava el paper rellevant que va significar aquesta associació feminista en la formació cívica i cultural de les dones. Podem afirmar, sense cap dubte, que l'Ateneo Libertario va ser un important focus d'activitats culturals i que disposava d'una dotada biblioteca que provenia de les requisites i confiscacions d'habitatges particulars.

A la fi de març de 1939, quan el final de la guerra era imminent, els anarquistes van ocultar armes en els locals que ocupaven, també en el *Círculo*. El nostre company en la junta de la Societat de Festers en 2004, Roberto Orquín, ens va revelar la següent troballa. A mitjan anys cinquanta -quan ell era el vailet del Cercle- contava que en unes obres per a evitar filtracions d'aigua en la coberta van renovar el canyís del sostre i - oh sorpresa! - van trobar amagades armes i munició.

En finalitzar la contesa, el casino no va ser retornat als seus legítims propietaris: els antics socis del "*Círculo Unión Liberal*". El règim franquista va prohibir tota classe de partits d'inspiració democràtica i Falange Espanyola Tradicionalista es va constituir en partit únic. Així doncs, Falange es va apropiari del *Círculo*.

L'acta municipal celebrada el 4 de novembre de 1941 reflecteix la visita del màxim responsable nacional del Front de Joventuts a Ontinyent José Antonio Elola amb motiu de la donació de la finca Fuset a Falange. La documentació narrava "el grandioso recibimiento que tuvo lugar el día de ayer, así como del fervor patriótico demostrado por la población en general" i la realització d'ac-

En la façana de l'edifici del casino podem observar la presència "del yugo y las flechas" emblema de Falange

tes patriòtics. Entre ells, una exposició d'artesanía i de dibuix en l'Ateneu de Falange "donde tuvo lugar también una demostración de baile clásico valenciano por las Flechas Azules".

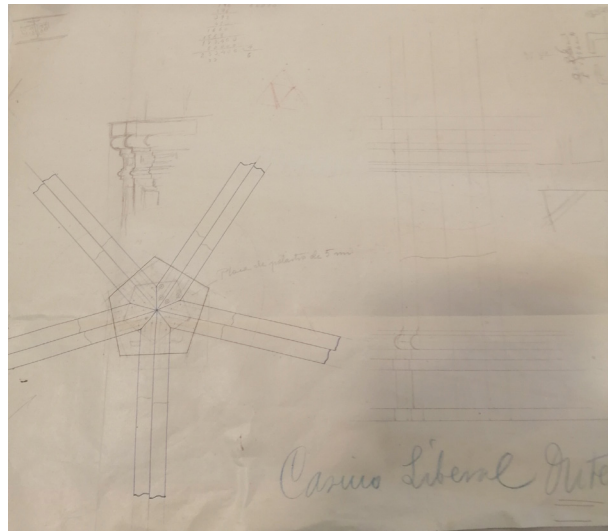
Precisament el 3 de setembre de 1941 finalitzava el termini per a desallotjar els edificis que estenyien tant el carrer Major entre el Cercle i Festers i que anaven a ser derrocats. El 30 d'aquell mes l'Ajuntament aprovava una "*Ligera modificación alineación ensanche Mayans consistente en tomar como puntos de dicha alineación la esquina izquierda del Ateneo de Falange y el punto de intersección de la actual terraza de la Sociedad de Festeros con su propia alineación habida cuenta de que con ello no hacen perjuicios a tercero beneficiándose asimismo la Sociedad de Festeros*". Al gener de 1944 es començaven a col·locar les voreres. Aquesta trama urbana és la que coneixem en l'actualitat.

El pas del temps va afectar l'estructura de l'edifici del Cercle. En l'acta del 26 de gener de 1944 s'adona de l'informe del perit aparellador d'obres, Salvador Gil Martínez, "como director inmediato de las obras de un edificio en construcción de la Caja de Ahorros y Monte de

Piedad, lindante con el edificio Ateneo de Falange denunciando que parte de este último edificio se encuentra ruinoso". S'aprova que s'adapten les mesures convenients per la gravetat del cas i es notifica al conserge de l'esmentat edifici el tancament del mateix i la visita de l'arquitecte per a valorar els danys.

Dos dies més tard se celebrava un ple extraordinari. L'arquitecte municipal informava que existien dues zones perilloses; una d'elles en risc important d'ensulsiada que havia de desallotjar-se immediatament per a procedir al reforç i consolidació de les estructures. La segona, en principi més estable, podia col·lapsar si s'esfondrava la primera. L'arquitecte recomanava la clausura total de l'edifici o la construcció d'una tanca "a un metro de la escalera y cocina para tener la seguridad que no es atravesada la zona considerada como peligrosa más que por los obreros encargados de la ejecución de las obras".

L'alcalde Luis Mompó advertia del problema per a requerir als propietaris o drethavents de l'edifici "que fue propiedad de las extinguidas *Círculo Unión Liberal* y *Casino Republicano* sucesivamente". La situació de ruïna de l'edifici

Aspecte actual del *Círculo Industrial Agrícola*

no admestia demores; l'Ajuntament va ordenar publicar en el BOP (Butlletí Oficial Provincial) un edicte que requeria en el termini de 30 dies als interessats que presentaren justificants de la seua propietat. D'altra banda, l'Ajuntament no disposava dels fons per a fer front a les obres de consolidació pel que va encarregar a la Caixa d'Estalvis -que construïa la casa del costat- que afrontarà les despeses que després es repercutirien als propietaris.

A poc a poc, ens acostem al final de l'estudi de la més que centenària associació. Aquesta vegada de la mà de la prosa del recordat cronista Alfredo Bernabeu Galbis -que també va ser soci de l'entitat- ens aproximarem a la transformació d'Ateneu de Falange a Cercle Industrial Agrícola.

Des de la reedificació de l'immoble en 1922 pesava una hipoteca valorada en 50.000 pessetes a favor de la Caixa d'Estalvis. En 1949, el director de l'entitat, Rafael Tortosa Asensi, que també havia sigut secretari del casino Republicano sota la presidència de Francisco Montés, va requerir la devolució del préstec als antics socis del *Círculo Unión Liberal*. Es va procedir a la subhasta pública pel preu pactat en l'escriptura d'hipoteca; només es va presentar el representant de la Caixa a qui li va ser adjudicada la finca pel valor de taxació fixat en 90.000 pessetes amb

la condició de poder-la cedir a l'Hospital Beneficència. Antonio Vidal com a representant de la fundació es va subrogar en tots els drets i obligacions.

Alfredo Bernabeu Galbis apuntava que el 4 de novembre de 1949, l'alcalde i president de la Junta del Patronat del Sant Hospital, Jaime Miquel acompanyat per una comissió del jutjat es va presentar en l'edifici per a prendre possessió. Amb posterioritat, s'arrendava l'immoble a la *Cooperativa Industrial de Fabricantes de la Producción Textil* i, després, al *Círculo Industrial Agrícola*. Però, aquesta és una altra història digna de contar...

